

ПРОТЕСТ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

**МЕЛЬНИК С.О.,
кандидат
юридичних наук,
старший викладач
Дипломатичної
академії України
при МЗС України,
старший науковий
співробітник
Інституту держави і
права
ім. В.М. Корецького
НАН України**

У статті автор розкриває поняття, природу та юридичну силу протесту, який вже став давно загальновизнаним інститутом звичаєвого міжнародного права. Автор наголошує, що держави для захисту своїх законних прав можуть і повинні звертатися до протестів, однак юридичні наслідки протесту виникають за умов дотримання певних вимог.

Ключові слова: протест, міжнародне право, юридичні наслідки.

Відомо, що протест широко використовується у зовнішніх відносинах держав. Достатньо продивитися газети, щоб переконатися у тому, наскільки часто даний інструмент застосовується у дипломатичній практиці¹. Головною метою протесту є захист суб'єктивних прав і законних інтересів держав. В міжнародному праві фактично не ставиться під сумнів той факт, що його проголошення тягне за собою конкретні міжнародно-правові наслідки. Він вже давно розглядається як один з традиційних видів односторонніх актів держав поруч з обіцянкою, відмовою, визнанням. За словами В.Фідлера, одностороння природа і юридична сила протесту “не є предметом спорів між вченими і не потребує додаткових доказів, оскільки протест вже давно став загальновизнаним інститутом звичаєвого міжнародного права”². Згаданий підхід на сьогодні широко поділяється у літературі³.

У теорії міжнародного права категорія односторонніх актів держав *stricto sensu*, до якої відноситься протест, сьогодні все більше стверджується у якості самостійного новітнього джерела міжнародного права. Сприяло цьому прийняття у 2006 р. Комісією міжнародного права ООН документа під назвою “Керівні принципи стосовно односторонніх заяв держав, здатних викликати юридичні зо-

бов'язання (далі – Керівні принципи 2006 р.). Цей документ став результатом дев'ятирічної роботи Комісії у сфері кодифікації і прогресивного розвитку теми «односторонні акти держав». В Резолюції від 18 грудня 2006 р. (A/RES/61/34) він був прийнятий до відома Генеральною Асамблеєю ООН⁴. Слід зазначити, що Керівні принципи 2006 р. володіють лише рекомендаційною силою, однак в них знайшли відображення певні норми міжнародного звичаєвого права.

У доктрині свою увагу даному інструменту приділяли Е.Брюель, І.Макгіббон, Ф.Пфлюгер, Г.Ротман та ін.⁵ Згадані автори зробили важливий теоретичний внесок у розуміння юридичної природи протесту. Проте переважна частина цих праць була написана ще на початку або в середині минулого століття, тому в їхніх роботах не висвітлюються останні тенденції розвитку міжнародного права у цій сфері. Серед сучасних праць слід виокремити, насамперед, солідне монографічне дослідження німецького вченого І.Бройтца⁶. В цілому, у міжнародно-правовій літературі протест здебільшого розглядається як складова частина широкого кола питань, у тому числі й теми односторонні акти держав (Ж.Вентуріні, В.Деган, Ж.Жакс, Р.А.Каламкарян, Б.М.Клименко, Е.Суй та ін.)⁷.

Загалом у доктрині під актом протесту (від лат. *protestari* – публічно заявляти; англ. *protest*; нім. *der Protest*, фр. *la protestation*) розглядається офіційне заперечення одного суб'єкта міжнародного права проти певної ситуації або заявленої претензії чи поведінки іншого суб'єкта міжнародного права (Ж.Вентуріні, І.І.Лукашук)⁸. І.Макгіббон пропонує більш розлогу дефініцію, згідно з якою протест є “офіційним запереченням, за допомогою якого протестуюча держава відкрито дає зрозуміти, що вона не визнає законності дій, щодо яких робиться протест, що вона не погоджується із ситуацією, до якої привели такі дії або до якої вони можуть призвести, і що держава не має наміру відмовлятися від своїх прав”⁹. За визначенням Е.Суя, шляхом протесту суб'єкт міжнародного права проявляє свій намір не тільки розглядати незаконним певний стан речей, але й має за мету в такий спосіб захистити свої порушені або поставлені під загрозу права¹⁰.

Акт протесту може бути як чітко вираженим (експліцитний акт), так і проявлятися за допомогою певної поведінки (імпліцитний акт). В останньому випадку може, зокрема, йтися про такі дії держави як передача спору на розгляд Ради Безпеки ООН чи Генеральної Асамблеї ООН, ініціювання арбітражної процедури, передача справи на розгляд Міжнародного суду ООН, розірвання дипломатичних відносин, застосування контрзаходів (реторсії, репресалії тощо). Іншими словами, згідно з таким роз-

ширеним тлумаченням акта протесту він може охоплювати будь-які дії держави, які являються негативною реакцією на певні незаконні дії третьої сторони.

Разом з тим, подібне широке визначення акта протесту, на нашу думку, не є достатньо обґрунтованим. За словами І.Бройтца “говорячи про протест у міжнародному праві, потрібно завжди мати на увазі, що йдеться про односторонній самостійний акт, який повинен бути чітко сформульованим, оскільки саме у такому розумінні акт протесту є інститутом міжнародного звичаєвого права”¹¹. Подібного підходу дотримувався й Е.Суй, ставлячи під сумнів те, що протест може презюмуватися і носити імпліцитний характер. На його думку, лише чітке зазначення адресата одностороннього акта протесту, а також наведення причин ухвалення такого акта дають можливість третім державам однозначно зрозуміти позицію протестуючої держави¹². Р.А.Каламкарян теж виходить з того, що акт протесту не може впливати з конклюдентних дій держави, він повинен мати характер чітко вираженого волевиявлення, оформленого у письмовому чи усному вигляді¹³.

Протест завжди відігравав важливу роль у дипломатичних відносинах держав. Однак, сьогодні цим інструментом почали користуватися також і міжнародні організації. По формі протести, як і інші односторонні акти, можуть бути виражені усно чи письмово. На відміну від міжнародних договорів, що здебільшого укладаються у письмовій формі, односторонні акти, висловлені в усній формі, володіють такою ж юридичною силою як і ті, що викладені на папері. Юридична сила усних односторонніх актів була неодноразово визнана й Міжнародним судом ООН. Зокрема, у справі “*Про храм Преах Віхеар*” (1962 р.) Суд констатував, що “міжнародне право не вимагає конкретної форми акта, сторони вільні обирати будь-яку форму на свій розсуд за умови, що їх намір явно впливає з неї”¹⁴. На юридичний зміст одностороннього акту протесту також не буде впливати вид зовнішньої форми його закріплення. Переважно протести містяться в дипломатичних нотах, вербальних нотах, заявах, деклараціях, рідше в меморандумах, листах та інших подібних дипломатичних документах. Протест може бути виражений й в усних заявах, виступах лідерів держав тощо.

У доктрині вважається загально визнаним те, що акт протесту викликає протилежні юридичні наслідки порівняно з актом визнання¹⁵. Якщо за допомогою визнання держави виражають свій намір розглядати певну ситуацію як правомірну, то у випадку з актом протесту держави виражають намір не визнавати в якості легітимного певного стану

речей або ж мають за мету оспорити законність тієї чи іншої ситуації. Таким чином, за допомогою акта протесту держава дає зрозуміти, що вона не визнає певних змін у міжнародних правовідносинах. Таким чином, держава, проголошуючи протест, не бере на себе зобов'язання, а лише підтверджує свої права або юридичні претензії.

У літературі звертається увага й на інші можливі наслідки акта протесту. Зокрема, вказується на те, що завдяки протесту держави можуть вплинути на процес формування міжнародно-правового звичаю¹⁶. За допомогою протесту держави можуть перешкодити або запобігати перетворенню уніфікованої практики держав на звичаєву норму міжнародного права¹⁷. Водночас, очевидно, що згадані юридичні наслідки протесту мають швидше побічний, другорядний характер, оскільки, формулюючи такий акт, держава не обов'язково ставить собі за мету вплинути саме на виникнення звичаєвої норми.

Крім того, якщо на основі практики держав та відповідного *opinio juris* з'являється міжнародний звичай, згідно з принципом *persistent objector* його дія не може бути поширена на державу, яка постійно заявляє протести щодо цієї норми. Іншими словами, звичаєва норма не вважається чинною для держави, яка постійно протестувала проти її утворення. Зазначений принцип знайшов підтвердження у практиці Міжнародного суду ООН. Зокрема, у справі “Про норвезькі рибні промисли” (1951 р.) Суд зазначив, що “норма, згідно з якою ширина територіальних вод не повинна перевищувати десяти морських миль, не може вважатися обов'язковою для Норвегії, оскільки вона постійно протестувала проти її застосування”. У рішенні наголошувалося, що “Норвегія застосовує свій власний засіб делімітації морських кордонів послідовно й незмінним чином, починаючи з 1869 р. до моменту виникнення спору з Великою Британією”. У результаті Суд визнав правомірним метод делімітації морських просторів Норвегії і встановив, що звичаєва норма щодо ширини територіальних вод не є чинною щодо Норвегії, оскільки остання постійно виступала проти цього. Таким чином, проголошення норвезькою стороною постійних протестів дозволили їй закріпити історичне право на визначення морських кордонів. При цьому цікаво зауважити, що згодом норвезький метод делімітації знайшов застосування у процесі кодифікації міжнародного морського права у Конвенції 1982 р. (ст. 7)¹⁸.

Окрім впливу на процес формування звичаєвого права, односторонній акт протесту може опосередковано викликати і інші юридичні наслідки. Акт протесту держави здатний вплинути на припинення перебігу строку давності (зокрема, володіння територією, рухомим і нерухомим майном), необхідного

для перетворення певної фактичної ситуації на правову (Ж.Вентуріні, В.Деган, Х.Лаутерпахт, М.Соренсен)¹⁹. Як приклад, у цьому контексті можна навести питання розподілу активів та повернення боргів колишнього СРСР. Упродовж багатьох років Російська Федерація самостійно здійснює обслуговування зовнішнього боргу радянської держави і, опираючись, зокрема, на цю підставу, відмовляється визнавати право України як держави- правонаступниці на відповідну частку закордонної власності Союзу. Якби Україна регулярно не проголошувала протести щодо неправомірності такої позиції, то не виключено, що після завершення певного часового проміжку (строку давності) зазначена фактична ситуація могла б розглядатися світовим співтовариством як така, що де-юре визнає за Росією відповідні права. Однак, частота таких протестів України має бути більш інтенсивною. Оскільки, поодинокі протести також не зможуть відповідним чином вплинути на ситуацію.

У літературі відзначається, що принцип ефективності, який може проявлятися шляхом проголошення протестів, відіграє важливу роль у захисті державами своїх невід'ємних прав²⁰. Цей підхід підтверджується й у практиці Міжнародного суду ООН, який неодноразово наголошував, що відсутність протесту з боку держави може розцінюватися як її мовчазна згода. Зокрема, у справі “Про норвезькі рибні промисли” (1951 р.) Суд підкреслив, що відсутність протестів з боку англійських властей щодо низки декретів уряду Норвегії (1869 р., 1881 р., 1889 р.) мало наслідком те, що закріплений у цих декретах метод встановлення прямих висхідних ліній набув щодо Великої Британії обов'язкової сили²¹. У цьому контексті на увагу заслуговує також справа “Про храм Преах Віхеар” (1962 р.), в якій, як зазначалося вище, Камбоджа оспорювала приналежність Таїланду невеличкої ділянки території поряд з храмом. При цьому камбоджійська сторона спиралася на карту кордонів між двома країнами, яка була складена відповідно до договорів 1904 р. та 1907 р. між Францією (Камбоджа перебувала у той час під її протекторатом) та Сіамом (назва Таїланду до 1939 р.). Розглянувши поведінку сіамської влади, Суд дійшов висновку, що відсутність реакції з боку сіамських властей має розглядатися як визнання Таїландом окресленої на карті лінії кордону. Суд, зокрема, зауважив: “Від імені Таїланду стверджується, що передача карт французькою владою має характер *ex porte*, і що Таїланд не здійснював жодного їх офіційного визнання. Фактично, обставини справи були такими, що потребували реакції у певний період часу з боку сіамської влади, якщо вона не мала наміру погоджуватися із чинністю цієї карти”. Оскільки Сіам цього не зробив, така пове-

дінка має кваліфікуватися як згода.²² Серед суддів, які підтримали згадане рішення, був також й видатний український вчений В.М.Корецький. Таким чином, Міжнародний суд ООН підтвердив принцип ефективності, зазначивши, що держава повинна чітко висловлювати свою незгоду з тими чи іншими діями інших суб'єктів міжнародного права, які можуть викликати щодо неї негативні наслідки.

Принцип ефективності однаковою мірою стосується й одностороннього акта протесту. Однією із вимог ефективності у цьому контексті є повторюваність протестів. Практика свідчить, що для того, аби протест мав справді ефективну дію, тобто міг викликати відповідні правові наслідки, часто одного протесту буває не достатньо. За словами Е.Суя, “якщо протест носить одиничний характер, то можна припускати, що протестуюча сторона не мала реального бажання опротестовувати стан речей, якій їй видався незаконним”²³. Доктрина виходить із того, що у разі неприпинення порушень прав протестуючої держави, протести повинні повторюватися. Відсутність повторних протестів може бути розцінена як наступна мовчазна згода з тими обставинами, з приводу яких раніше був висловлений протест²⁴.

Показовим прикладом застосування практики постійних протестів у випадку повторюваних правопорушень може вважатися поведінка Китайської Народної Республіки. Так, китайський уряд регулярно заявляє протести у кожному випадку офіційного прийняття в окремих державах релігійного лідера Тибету Далай Лами. У своїх протестах КНР заявляє про те, що офіційний Пекін не погоджується із визнанням незалежності Тибету і розглядає його як частину своєї держави, тому, офіційне прийняття Далай Лами іноземними державами сприяє намаганням Тибету підтвердити свою незалежність, порушуючи тим самим невід'ємні суверенні права КНР²⁵.

Кожного разу повторюючи подібний протест, Китай у такий спосіб запобігає виникненню враження, що він нібито відмовляється від суверенітету щодо Тибету. Той факт, що окремі держави продовжують приймати Далай Ламу, слід розглядати не як свідчення неефективності таких протестів, а радше як підтвердження послідовної та незмінної позиції Китаю щодо правового статусу Тибету. За допомогою повторюваних протестів китайський уряд захищає свої суверенні права і відстоює їх перед міжнародним співтовариством. Слід відзначити, що аналогічну практику повторюваних протестів КНР застосовує і по відношенню до держав, які підтримують політичні відносини з Тайванем. Зокрема, у 2006 р. Китай висловив протест Україні з приводу видачі громадянину Тайваню ук-

раїнської дипломатичної візи, оскільки такий крок міг би тлумачитися міжнародним співтовариством як імпліцитне визнання тайванської держави.

В якості ще одного прикладу застосування постійних протестів можна назвати дії Німеччини у зв'язку з окупацією Іраком Кувейту у 1990 р. та незаконного тривалого утримання у зв'язку з цим німецьких громадян на території Іраку та Кувейту. Так, 19 серпня 1990 р. канцлер ФРН Г. Коль заявив, що “уряд Німеччини знову і знову буде направляти протести, поки німецькі громадяни не отримують дозвіл на виїзд з Іраку”²⁶. Майже щодня направляючи такі протести на адресу МЗС Іраку та іракського посольства в Бонні, Німеччина намагалася не тільки припинити порушення прав своїх громадян, але й звернути увагу світового співтовариства на порушення прав іноземців у Іраку.

На думку німецького дослідника І. Бройтца, повторення протестів вважається чинним з моменту проголошення першого протесту навіть без вжиття інших більш дієвих заходів. Таке повторення є достатнім для забезпечення суб'єктивних прав протестуючої держави. У той же час, з точки зору інших вчених, хоча здійснення постійних протестів і запобігає тлумаченню позиції відповідної держави як мовчазної згоди, проте такі дії можуть виявитися недостатніми для ліквідації ситуації, яка призвела до висловлення протесту (В.Деган, П.Кайє, Е.Суй). Висловлюється думка про те, що в окремих випадках навіть повторювані протести повинні бути підтверджені іншими діями, зокрема, зверненням до міжнародних організацій чи юрисдикційних органів.

Іншим критерієм одностороннього акта протесту, поряд з фактором повторюваності, вважається елемент терміновості (своєчасності) проголошення протесту з тим, щоб бездіяльність держави не була кваліфікована як мовчазна згода з тією чи іншою фактичною ситуацією. Іншими словами, вимагається максимально вчасна реакція на ті чи інші дії іншої держави. Це положення знайшло своє підтвердження у справі Міжнародного суду ООН “*Про спір щодо сухопутних та морських кордонів та кордонів між островами*”. У своєму рішенні Суд зазначив, що протест Гондурасу, який був здійснений після тривалого проміжку часу, протягом якого Сальвадор поширював свій суверенітет над островом Меангуера, був проголошений занадто пізно, щоб вплинути на презумпцію мовчазного визнання цього зі сторони Гондурасу²⁷. Таким чином, Суд підкреслив, що утримання держави від проголошення актів протесту протягом тривалого часу може тлумачитися як мовчазна згода держави з відповідною ситуацією.

Крім двох вище названих критеріїв у доктрині вказується й на інші елементи, необхідні для того, що односторонній акт протесту міг викликати пра-

вові наслідки. Зокрема, наголошується на тому, що протест повинен бути “обґрунтованим” (І.Бройтц), заявлятися з “чіткими намірами та переконливістю” (Ф.Пфлюгер, Р.А.Каламкарян), “міг співвідноситися з протилежними діями іншої держави” (В.Деган, Р.Каламкарян, Ф.Пфлюгер), тобто протест має бути пропорційним до незаконних дій, щодо яких він здійснюється.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що односторонній акт протесту зможе у повному обсязі породжувати міжнародно-правові наслідки лише з урахуванням вищезазначених вимог. Тобто, якщо держава прагне запобігти тому, щоб певна ситуація не чинила щодо неї негативний вплив, її позиція має бути чітко сформульована в акті протесту, такий акт має бути якомога швидше заявлений, а в необхідних випадках він повинен бути повторений або підтверджений за допомогою інших дій. Проголошення акта протесту з урахуванням цих особливостей дає можливість третім державам однозначно зрозуміти позицію держави щодо змін у міжнародному правопорядку, проти яких здійснюється такий протест, а також запобігає застосуванню щодо протестуючої держави концепції мовчазної згоди.

На практиці існує значна кількість причин, які змушують держави вдаватися до протестів. Здебільшого, акт протесту проголошується з метою захисту державою своїх суб’єктивних прав та інтересів, які були порушені або коли існує загроза їх порушення у результаті недотримання іншою державою договірних або інших норм міжнародного права. Як приклад, можна навести протест, висловлений МЗС України від 10 лютого 1993 р. у зв’язку з виданням Указу Президента Російської Федерації “*Про державну власність колишнього СРСР за кордоном*” від 8 лютого 1993 р. У Заяві Міністерства, зокрема, зазначалося, що будь-які односторонні рішення Росії щодо визначення свого статусу як держави-продовжувача СРСР суперечать нормам міжнародного права і призводять до порушення прав інших держав– правонаступниць СРСР.

Крім захисту суто суб’єктивних прав та інтересів, держави можуть також вдаватися до актів протесту з метою запобігти порушенню імперативних норм міжнародного права, які зачіпають інтереси всього міжнародного співтовариства. У цьому контексті можна, серед іншого згадати листи уряду Судану на ім’я голови Ради Безпеки ООН, які були викликані нападом США на Афганістан та Судан у відповідь на вибухи американських посольств у Найробі та Дар-ес-Саламі 7 серпня 1998 р. У листах зазначалося, що “уряд Судану заявляє протест проти актів агресії США, які є порушенням суверенітету та територіальної цілісності держави і суперечать Статуту ООН та нормам цивілізованої

поведінки”²⁸. Низка подібних протестів мала місце також внаслідок збройного нападу держав-членів НАТО на Югославію у 1999 р. Ряд країн (Австрія, Білорусь, Індія, Китай, Куба, Росія, Україна та ін.) зробили односторонні заяви, засудивши згадані дії Північноатлантичного Альянсу. У більшості цих заяв зазначалось, що регіональні міжнародні організації повинні діяти в інтересах встановлення миру та безпеки тільки на підставі санкції Ради Безпеки ООН, та наголошувалося, що ведення військових дій без такої санкції є грубим порушенням основоположних норм міжнародного права. При цьому окремі держави підкріплювали свої протести іншими діями. Зокрема, Австрія закрила свій повітряний простір для військових літаків НАТО²⁹, а Російська Федерація відкликала свого представника у цій організації. Такі акти протесту вплинули на те, що концепція гуманітарної інтервенції не знайшла легітимізації (схвалення) у міжнародному співтоваристві і тому засуджується у міжнародному праві.

У роботі Комісії міжнародного права виділяється й така категорія протестів, які здійснюються з метою запобігти утвердженню існуючої правової ситуації. Водночас, як свідчить практика, такі протести мають на меті не тільки відвернути можливість утвердження певної ситуації, а й усунути незаконне порушення договірних або звичаєвих норм міжнародного права. У цьому контексті заслуговують на увагу акти протесту, проголошені Україною у зв’язку з будівництвом Російською Федерацією дамби у Керченській протоці в напрямку українського острова Тузла. У даному випадку йдеться про цілу низку протестів, що знайшли вираження у різних формах (вербальна нота МЗС України, вручена 30 вересня 2003 р. тимчасовому повіреному у справах Росії в Україні, заява МЗС України від 3 жовтня 2003р.³⁰, дипломатична нота протесту від 21 жовтня 2003 р., надіслана МЗС Росії, усні заяви Президента України Л.Кучми тощо). Згадані акти протесту з боку України були викликані діями Росії, яка в односторонньому порядку розпочала спорудження дамби у Керченській протоці. На думку українських властей, метою цих дій російської сторони було поєднання частини української території (коса Тузла) з російським берегом Таманського півострова. З точки зору України, така поведінка Росії порушувала норми міжнародного права, які передбачають наявність згоди іншої сторони задля ведення подібного роду робіт у безпосередній близькості до державного кордону. Як впливає з заяви МЗС України від 3 жовтня 2003 р., між двома державами не існувало відповідної домовленості. У ній наголошувалося, що “будівництво дамби ведеться у той момент, коли двосторонній переговорний процес

щодо делімітації морських просторів у Керченській протоці ще не завершено”. Таким чином, факт розгортання будівництва розглядалося Україною як порушення її суб’єктивних прав.

Здійснюючи згадані протести, Україна мала на меті не тільки захистити згадані права, а й використати їх як запобіжний характер для унеможливлення порушення Росією фактично існуючої лінії розмежування, а відтак і територіальної цілісності України, а також недопущення закріпленню нової фактичної ситуації. Росія звернулася до української сторони з проханням документально підтвердити факт приналежності Україні острова Тузла. Дане звернення російської сторони викликало новий протест з боку України. Так, у ноті МЗС України від 21 жовтня 2003 р. вказувалося, що “Україна обурена вимогою МЗС Росії щодо надання копій документів, які підтверджують право володіння України островом Тузла. Вважаємо неприйнятним підтверджувати безспірний факт про те, що острів є частиною території України”.

Тобто, Україна не вважала за потрібне доводити безспірний, на її погляд, факт наявності у Керченській протоці українсько-російського кордону, що був встановлений ще у радянський час відповідно до чинного на той час законодавства, і був позначений на географічних та топографічних картах СРСР. Сумніви російської сторони у легітимності існуючого кордону, на думку МЗС, мали сприйматися не інакше як фактичний намір Росії висунути територіальні претензії до України³¹. У заяві МЗС зазначалося, що “висунення сьогодні Росією територіальних претензій до України означає не тільки підривати відносини з нею, але й піти врозріз з Гельсінським підсумковим актом та іншими міжнародними зобов’язаннями Росії”³².

Насправді, згадані кроки Росії можуть тлумачитися як такі, що суперечать низці міжнародно-правових документів, в яких російська сторона взяла на себе зобов’язання поважати існуючі кордони України. Так, згідно зі статтею 6 Договору між УРСР та РСФСР від 19 листопада 1990 р. (набув чинності 14 червня 1991 р.) сторони взяли на себе зобов’язання “визнавати і поважати територіальну цілісність УРСР і РСФСР в кордонах, які нині існують у межах СРСР”³³. Після припинення існування СРСР державний кордон між Україною і Росією був підтверджений Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. (набув чинності 14 січня 1998 р.), згідно з яким “договірні сторони, відповідно до положень Статуту ООН і зобов’язань, закріплених Підсумковим актом НБСЄ, поважають територіальну цілісність один одного і підтверджують непорушність існуючих між ними

кордонів” (ст. 2)³⁴. Згаданий крок Росії суперечить також статті 5 Договору про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р. (набув чинності 20 квітня 2004 р.)³⁵. Зобов’язання Росії поважати кордони України містяться також в Угоді про створення СНД від 8 грудня 1991 р. (стаття 5)³⁶.

Крім договірних актів, подібні положення можна знайти і в односторонніх актах, зокрема, у такому акті, де містилася одностороння відмова України від ядерної зброї “Тристороння заява Президентів Росії, США та України” від 14 січня 1994 р. У цьому документі містяться зобов’язання Росії “поважати існуючі кордони України і визнавати, що зміна кордонів може відбуватися тільки мирним шляхом відповідно до двосторонніх домовленостей”³⁷. У цій заяві обумовлювався момент набрання чинності вказаних зобов’язань, а саме приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. Це відбулося 16 листопада 1994 р. з прийняттям відповідного Закону України³⁸. Отже, дані зобов’язання Росії також залишаються чинними.

Здійснюючи згадані протести, Україна мала на меті довести до відома Російської Федерації, а також міжнародного співтовариства, що вона не вважає територіальні претензії з боку Росії, а також інші дії такими, що відповідають міжнародному праву та міжнародно-правовим актам, які містять зобов’язання Росії не порушувати територіальну цілісність України та поважати існуючі державні кордони. Поведінка України свідчить про застосування нею принципу ефективності здійснення протестів. Так, Україна почала невідкладно вживати заходів для ліквідації ситуації, спричиненої незаконними, на її думку, діями Росії. Український уряд неодноразово здійснював протести упродовж всього часу, поки тривало будівництво дамби. Неодноразові протести містилися й у публічних виступах та інтерв’ю Президента України Л.Д.Кучми. Зокрема, Глава держави наголошував, що Україна “буде розглядати як акт агресії факт перетинання демаркаційних ліній, що покличе за собою відповідні заходи”. Він також застерігав, що “у випадку, якщо російська дамба перетне демаркаційну лінію, Україна призупинить свою участь в Єдиному економічному просторі”³⁹. Окрім вербальних і письмових актів протесту Україна вдалася також і до більш активних дій. Зокрема, на Тузлі було розгорнуто кілька військових підрозділів для забезпечення постійної охорони острова. Згадану поведінку України можна розцінити як таку, що є підтвердженням актів протесту.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити такі висновки. Проголошуючи протести, Україна чітко заявляла, що вона не визнає і не погоджується

із незаконними, на її думку, діями та претензіями Росії. Україна у такий спосіб демонструвала, що вказані претензії Росії суперечать міжнародним зобов'язанням останньої. Україна доводила до відома міжнародного співтовариства, що дії Росії та засновані на них претензії не мають підстав у міжнародному праві і не є юридично обґрунтованими. Протести Україна запобігали виникненню у майбутньому ситуації, коли б її поведінка могла бути розцінена як мовчазна згода з діями Росії у Керченській затоці та її претензіями щодо Тузли. За допомогою протестів Україна запобігала легітимації наміру Росії в односторонньому порядку сполучити український острів Тузла з російським узбережжям Таманського півострова. Згадані протести спричинили конкретні правові наслідки, зокрема, підтвердили суверенні права України, що були порушені у результаті незаконного будівництва дамби без її відома, а також сприяли захисту невід'ємних прав України щодо територіальної цілісності, які знаходилися під загрозою порушення.

У цілому, протести України відіграли важливу роль з метою захисту своїх суб'єктивних прав, припинення нелегітимних дій Росії, відвернення мож-

ливості порушення державних кордонів України та підготовки підстав для дипломатичного врегулювання спірної ситуації. Останнє відбулося у ході зустрічі міністрів закордонних справ обох країн, за результатами якої було підписано спільну заяву про підсумки переговорів від 30 жовтня 2003 р. У цьому зв'язку цікаво зауважити, що на результативність протестів України звернув увагу й спеціальний доповідач Комісії міжнародного права В.Р.Седеньо. Зокрема, він вказав на те, що "у результаті протестів української сторони щодо будівництва дамби у Керченській затоці російська влада припинила спорудження дамби"⁴⁰.

Отже, держави для захисту своїх законних прав можуть і повинні звертатися до протестів з тим, щоб не допустити тлумачення позиції держави в якості мовчазної згоди з ситуацією, що склалася. При цьому потрібно пам'ятати, що справжні юридичні наслідки протесту може викликати за умов дотримання певних вимог: у ньому має бути чітко сформульована позиція держави, він має бути якомога швидше заявлений, а також у необхідних випадках повторений або підтверджений відповідними діями держав.

ПОСИЛАННЯ

- ¹ Про це, зокрема, ще бельгійський вчений Е.Суй, який детально досліджував тему односторонніх актів держав. Див.: *Suy E.* Les actes juridiques unilateraux en droit international public. – Paris, 1962. — С.47.
- ² *Fiedler W.* Unilateral Acts in International Law. In: Bernhardt R (ed.). Encyclopedia of Public International Law (EPIL). – North-Holland, 1995. – V.IV. – P.1018-1023.
- ³ *Ipsen K.* Völkerrecht. – München, 1999. – P.1159; *Kunz J.* Protest im Völkerrecht // Wörterbuch des Völkerrechts und der Diplomatie. Strupp K. (Hrsg.). – Band. II.. – Berlin, 1927.. – S.329—331; а також *Eick Christophe.* Protest // Max Planck Encyclopedia of Public International Law www.mpepil.com.
- ⁴ Тексты руководящих принципов, применимых к односторонним заявлениям государств, способным привести к возникновению юридических обязательств // Резолюция ГА ООН, принятая по докладу Шестого комитета (A/61/454), A/Res/61/34 от 18 декабря 2006 г. www.untreaty.un.org/ilc/guide/9_9.htm.
- ⁵ *Brüel E.* Den folkeretlige Protest // Acta Scandinavica Juris Gentium. – Vol.3. – 1932 – P.75-93; *MacGibbon I.* Some observations on the part of protest in international law // BYIL. – Vol. 30, 1953. – P.253; *Pfluger F.* Die einseitigen Rechtsgeschäfte im Völkerrecht. – Zürich, 1936. – P.194-220; *Rothmann G.* Vom völkerrechtlichen Protest // Danziger juristische Monatsschrift. – 1927. – S.89-102.
- ⁶ *Breutz I.* Der Protest im Völkerrecht. — Berlin, 1996. – S.29-31.
- ⁷ *Venturini G.* La portee et les effets juridiques des attitudes et des actes unilateraux des Etats // RdC, 1964.— V. 112., T. II. – P. 392-400; *Degan V.-D.* Unilateral Act as a Source of particular international Law // The Finish Yearbook of International law. — V.5. — 1994. – P. 9; *Jacque J.-P.* Elements pour une theorie de l'acte juridique en droit international public. – Paris, 1972.– 343-344; *Каламкарян Р.А.* Международно-правовое значение односторонних юридических актов государств. – М., 1984; *Каламкарян Р.А.* Юридические последствия правомерного поведения государств. – М., 1987; *Клименко Б.М.* Государственная территория: вопросы теории и практики международного права. – М., 1974. – С.119-121, 153-155; *Suy E.* Op.cit. – 47-80 и др.
- ⁸ *Лукашук И.И.* Международное право. Общая часть. – М., 1996. – С. 92; а також див. *Venturini G.* Op.cit. – P. 433.
- ⁹ *MacGibbon I.* Op.cit. – P.298.
- ¹⁰ *Suy E.* Op.cit. – С.48.
- ¹¹ *Breutz I.* Op.cit. – S.34.
- ¹² *Suy E.* Op.cit. – P.51.
- ¹³ *Каламкарян Р.А.* Юридические последствия правомерного поведения... – С.101–102.
- ¹⁴ *Case concerning Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)* // Judgment. – ICJ Reports, 1962 . – P. 31.
- ¹⁵ Це підтверджують, зокрема: *Degan V.-D.* Op.cit. – P. 257; *Лукашук И.И.* Указ. соч. – С.92; *Нгуен Куок Динь, Дайе П., Пелле А.* Международное публичное право: в 2-х т. Т.1: Кн:1 Формирование международного права. – К., 2000. – С.219.

- ¹⁶ На це звертали свою увагу наступні автори. *Буткевич В.Г. Мицик В.В., Задорожний О.В.* Міжнародне право. Основи теорії. – К., 2002. – С.422; *D'Amato A.* The Concept of Custom in International Law. – London, 1971. – P. 209-211; *Lauterpacht H.* Sovereignty Over Submarine Areas // BYIL. – N27, 1950. – P.395-398; *Fiedler W.* Unilateral Acts in International Law. In: Bernhardt R (ed.). Encyclopedia of Public International Law (EPIL). – North-Holland, 1995. – V.IV. – P.1018-1022 та ін.
- ¹⁷ *Найко Г.Д.* Обычные нормы международного права // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М, 1972. – С. 5-17.
- ¹⁸ *Конвенция ООН по морскому праву.* – Нью-Йорк, 1984. – С.22-23.
- ¹⁹ Про це зауважують: *Lauterpacht H.* Oppenheim's International Law. – London, 1955. – P. 1548; *Sorensen M.* Manual of Public International Law. – New York, 1968. – P.156; *Venturini G.* Op.cit. – P. 393; *Degan V.-D.* Op.cit. – P.257;
- ²⁰ *MacGibbon I.* The Scope of Acquiescence in International Law// BYIL, N31, 1954. – P.168.
- ²¹ Anglo-Norwegian Fisheries case // ICJ, Reports, 1950.
- ²² *Case concerning Temple of Preah Vihear (Cambodia v. Thailand)* // Judgment. – ICJ Reports, 1962. – P. 27- 33.
- ²³ *Suy E.* Op.cit. – P.79.
- ²⁴ *Breutz I.* Op.cit. – P. 112-117; *Degan V.-D.* Op.cit. – P. 258-259; Р.А.Каламкарян. Международно-правовое значение односторонних юридических актов государств. – С.106; *Клименко Б.М.* Государственная территория: вопросы теории и практики международного права. – С.121; *MacGibbon I.* The Scope of Acquiescence in International Law. – С.312; *Pfluger F.* Op.cit. – 219.
- ²⁵ *Zieller H.* Protest // Süddeutsche Zeitung vom 04.05.1995.
- ²⁶ Bulletin, Presse und Informationsamt der Bundesregierung. – N 110/80 vom 19.08.1990.
- ²⁷ ICJ, Reports, 1992. – С.364 // Application for Revision of the Judgment of 11 September 1992 in the Case concerning the Land, Island and Maritime Frontier Dispute (El Salvador/Honduras: Nicaragua intervening)(El Salvador v. Honduras). – P.364.
- ²⁸ American Journal of International Law. – N 94, 1999. – С.164-165.
- ²⁹ *Седеньо В.Р.* Седьмой доклад об односторонних актах государств, подготовленный специальным докладчиком // КМП, 56 сессия, 2004 г. – А/CN.4/542. – С.61.
- ³⁰ Заява МЗС України стосовно ситуації, яка склалася навколо острова Тузла від 3 жовтня 2003 року // Офіційний сайт МЗС України www.mfa.gov.ua/publication/content/3701.html.
- ³¹ МЗС України обвинувачує Росію в спробі висунути територіальні претензії нашої країні // Сайт журналу «Кореспондент». — www.korespondent.net/main/27071.htm.
- ³² Нота протесту МЗС України від 21 жовтня 2003 р. // www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/2679.htm.
- ³³ *Договір між УРСР і РСФСР від 19 листопада 1990 р.* // ВВР України. — № 49, 1990. — Ст.637.
- ³⁴ Угода «Про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Росією» від 31 травня 1997 р. // ВВР.— №20, 1998. — Ст.103.
- ³⁵ *Договір між Україною та Росією від 28 січня 2003 р. «Про українсько-російський державний кордон»* // ВВР України, 2004, № 32, Ст.386.
- ³⁶ Угода «Про створення СНД» від 8 грудня 1991 р. // Постанова Верховної Ради України від 10 грудня 1991 р. № 1958-ХІІ.
- ³⁷ *Тристороння заява Президентів України, США та Росії* // Урядовий кур'єр. – № 10, –1994, 18 січня .
- ³⁸ Закон України «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 р.» // ВВР України. — № 47, 1994. – Ст.421.
- ³⁹ *Седеньо В.Р.* Седьмой доклад об односторонних актах государств, подготовленный специальным докладчиком // КМП, 56 сессия, 2004 г. – А/CN.4/542. – С.66.
- ⁴⁰ Там же.

Melnyk S.O. Protest in International law / Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

In the article the author considers the concept, the nature and validity of the protest, which is turned to be a well-known institution of the customary international law. The author emphasizes that the state can and should refer to the protests in order to protect their rights, but the legal consequences occur only under certain conditions.

Keywords: protest, International law, legal consequences.

Мельник С.А. Протест в международном праве/ Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье автор раскрывает понятие, природу и юридическую силу протеста, который уже давно стал общеизвестным институтом обычного международного права. Автор подчеркивает, что государства для защиты своих прав могут и должны обращаться к протестам, однако юридические последствия наступают только при соблюдении определенных условий.

Ключевые слова: протест, международное право, юридические последствия.

Стаття надійшла до редколегії 21.09.2012

Прийнята до друку 22.10.2012